

ҚАСДДАН ОДАМ ЎЛДИРИШ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ВИКТИМОЛОГИК
ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ТАРТИБИ

Қахрамонов Ислон Музаффар ўғли
ИИБ Академияси 3-босқич курсанти

Аннотация: Ушбу мақолада тадқиқот мавзусининг долзарблиги, профилатика инспекторининг қасддан одам ўлдириш жиноятларнинг виктимологик профилактикасига доир фаолияти тушунчаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари бундан ташқари профилактика инспекторининг қасддан одам ўлдириш жиноятларнинг виктимологик профилактикасига доир фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асослари, ушбу фаолиятни ташкил этиш тартиби, шунингдек, қасддан одам ўлдириш жиноятларнинг виктимологик профилактикасига доир фаолиятининг ҳуқуқий асослари, профилактика инспекторининг қасддан одам ўлдириш жиноятларнинг виктимологик профилактикаси фаолияти бўйича хорижий давлатлар тажрибаси ҳамда қасддан одам ўлдириш жиноятларнинг виктимологик профилактикаси фаолиятини такомиллаштириш йўналишлари, шунингдек, юкорида келтириб ўтилган жиҳатларидан фойдаланган холда ушбу фаолиятни такомиллаштириш йўналишлари ёритиб ўтилди.

Одам ўлдириш – қасддан, ҳуқуққа хилоф равишда ёки эҳтиётсизлик орқасида бошқа кишини ҳаётдан маҳрум қилишдир.

Одам ўлдиришнинг объекти бошқа кишининг ҳаёти ҳисобланади.

Ёшидан, унинг соғлиғи ёки яшаш қобилиятидан қатъи назар ҳар қандай кишининг ҳаёти жиноят қонуни билан қўриқланади. Шу сабабли чақалоқ, кекса, соғлом ёки касал одамни ҳаётдан маҳрум қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат одам ўлдириш, деб тан олинади.

Кейинги вақтларда юридик адабиётларда эвтаназия, яъни шахс-ни ўзининг розилиги билан ҳаётдан маҳрум этганлик учун жавобгарлик масаласи бўйича мунозаралар авж олмоқда.

Эвтаназияни маъқулловчи ва уни қораловчилар бўлишига қарамасдан, уни қонунийлаштиришдан қочмоқ зарур, чунки инсонга ҳаёт худо томонидан ато этилади, уни қайтиб олишга фақатгина унинг ўзи ҳақлидир, деган фикрлар ҳам мавжуддир¹⁰⁶.

Бундан ташқари, доришунослик ютуқларидан фойдаланиб, аста-секин инсон ҳаётига чек қўядиган воситалар яратилишидан ҳам умид қилинмоқда.

Аммо, инсон табиати, унинг аъзолари фаолияти ҳали шифокорлар томонидан тўлиқ ўрганилмаганлигини эътироф этиш лозим. Баъзан

¹⁰⁶ Рустамбаев М.Х., Якубов А.С. Концепция законодательства Республики Узбекистан о преступлениях и наказаниях, ВШМ МВД РУз. 1994.

тузалишига ҳеч қандай умид бўлмаган касал соғаяди ва тўла ҳаётини фаолиятни давом эттиради. Сунъий ҳомила тушириш билан боғлиқ жиноятни тўғри квалификация қилиш учун инсон ҳаётининг бошланишини чуқур ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Ҳақиқатан ҳам бу саволга жавоб топиш мураккаб вазифадир.

Шу боис, қайси вақтдан бошлаб бола ушбу жиноятнинг объекти бўлади? Туғилган вақтиданми ёки она қорнида ҳомила пайдо бўлган вақтидами? деган савол туғилади. Сўз унинг шахс сифатида тан олиниши ва жиноят қонунида жавобгарлик белгиланган жиноятнинг объекти бўлиши мумкинлиги ҳақида бормоқда¹⁰⁷.

Юридик адабиётларда бу борада қарама-қарши қарашлар бор. Айрим муаллифлар инсон ҳаётининг бошланиш пайти деб гўдакнинг нафас ола бошлаши ёки боланинг она қорнидан тўлиқ ажралиб чиқиш вақтини ҳисоблайдилар.

Бошқалар эса ҳомиланинг етарли даражада ривожланиб, она қорнида ҳомила тарзида ҳаёт учун барча зарурий сифатларга эга бўлганлигини тасдиқловчи жисмоний тўлғоқнинг бошланиши билан белгилайдилар.

Бизнингча, бу қарашлар унчалик тўғри эмас, чунки жисмоний тўлғоқнинг бошланиши, туғиш жараёнининг бошланишидир. Бу вақтда ҳомилага зарар етказишни ҳомиладор аёлнинг соғлиғига зарар етказиш, деб қарамоқ керак ва бу қилмиш Жиноят кодексигадаги шахснинг соғлиғига қарши жиноятлар учун жавобгарликни кўзда тутувчи бобининг тегишли моддаси билан квалификация қилиниши керак.

Ҳаётнинг бошланиши, чақалоқ танасининг бирор қисми она қорнидан ташқарида пайдо бўлиши билан боғлиқ, деб ҳисоблаган муаллифларнинг фикри анча тўғридир. Айнан шу вақтдан бошлаб бола атрофдагилар томонидан ҳомила эмас, балки инсон, шахс сифатида қабул қилинади.

Шу муносабат билан, чақалоқ танасининг бирор қисми тўлғоқ жараёнида она қорнидан ташқарида пайдо бўлган вақтни ҳаётнинг бошланиши, деб ҳисоблаш маъқулдир.

Бу муаммо бўйича фикрларнинг хилма-хиллиги, уларнинг баҳсли эканлиги, жисмоний ва тиббий мезонларга асосланган ҳолда ҳаёт бошланишининг объектив белгиларини аниқлашга қаратилгандир. Лекин бундай белгиларни аниқлаш мумкин эмас. Ҳаёт тўхтовсиз жараёндир. Ҳомиланинг пайдо бўлиши ва секин-аста ривожланиб, чақалоқ туғилиши билан унинг кўриниши, шакли ўзгаради, холос. Шунинг учун суд-тиббий экспертизасининг хулосаси ҳаётнинг бошланиши ҳақидаги масалани ҳал қила олмайди ва бундай бўлиши ҳам керак эмас. Суд-тиббий экспертизаси фақатгина тажовуз вақтида ҳомила тирик бўлган ёки бўлмаганлигини

¹⁰⁷ Рустамбаев М.Х., Якубов А.С. Концепция законодательства Республики Узбекистан о преступлениях и наказаниях, ВШМ МВД РУз. 1994.

аниқлаши зарур.

Она танасидан чақалоқнинг бирор аъзоси чиқаётган вақтида унинг соғлигига врач, акушернинг эҳтиётсизлиги натижасида шикаст етказилса, у Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 102-моддасига биноан эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдирганлик учун жиноий жавобгарликка тортилади¹⁰⁸.

Ҳомиладор аёлнинг розилиги билан ҳомила тўла шаклланмай туриб, унинг сунъий равишда туширилиши одам ўлдириш, деб ҳисобланмаслиги керак. Бундай қилмиш Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 114-моддасига асосан ҳомиладорлик муддатидан қатъи назар, жиноий равишда ҳомилани тушириш, деб квалификация қилиниши лозим.

Жиноят ҳуқуқи назариясида, шунингдек, тиббиётда ҳам, миянинг тузалмас ҳалокати, яъни жисмоний ўлимнинг юзага келиш билан ифодаланувчи биологик ўлим тан олинади.

Клиник ўлимнинг юзага келиши (юракнинг тўхташи) бу ҳали, инсоннинг ўлими ҳақида ҳеч нарса билдирмайди, чунки тиббиёт ходимлари замонавий шароитларда юракнинг ишлаш фаолиятини қайта тиклаш имкониятига эга. Ўлган одамни тирик деб, унинг ҳаётига тажовуз қилиш, ўлдиришга суиқасд сифатида баҳоланиши керак. Одам ўлдириш жинояти моддий таркибли бўлиб, уни тугалланган деб топиш учун жабрланувчининг ўлими сифатидаги оқибат рўй берган бўлиши лозим (фақат истисно тариқасида Жиноят кодекси 103-моддасида ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилиш даражасига етказиш тугалланган қилмиш сифатида белгиланган). Бундай оқибатнинг рўй бермаганлиги одам ўлдиришни тугалланмаган (одам ўлдиришга тайёргарлик ёки унга суиқасд) деб, Жиноят кодекси 25-моддасининг тегишли қисми бўйича жавобгарликка тортиш учун асос бўлади.

Қасддан одам ўлдириш жиноятлар виктимологик профилактикасини ташкил этишда, жиноятларнинг сабаб ва шароитларини бартараф этиш чоратадбирлари ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг мавжуд турлари, усул ва шакллари доирасида ишлаб чиқилади ва амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонун қабул қилинишига қадар юридик адабиётлар ва манбаларда ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг турлари ҳақида турлича қараш ва фикрлар илгари сурилиб, аниқ бир тўхтам мавжуд эмас эди. Қонуннинг қабул қилиниши бевосита ушбу қарама-қаршиликларга барҳам берди ва 6-моддасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг қуйидаги тўрт тури:

- ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси;
- ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси;

¹⁰⁸ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шарҳлар. Т.: Адолат, 2020.

– ҳуқуқбузарликларнинг яқка тартибдаги профилактикаси;
– ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси аниқ белгилаб қўйилди.

Шунингдек, Қонуннинг 3–6-бобларида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси турларининг тушунчаси ҳамда уларнинг ўз ичига қамраб олган чора-тадбирлари ва уларни амалга ошириш асослари ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланди¹⁰⁹.

Юқорида келтирилган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси турларининг ҳар бири ўзига хос жиҳатларга эга бўлиб, муайян бир турини амалга ошириш орқали эришиш мумкин бўлган натижаларга бошқасини амалга ошириб эришиш мушкул ҳисобланади. Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси ҳам бундан мустасно эмас.

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий тартибдаги профилактикаси – ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасаларнинг ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш бўйича фаолият (Қонуннинг 22-моддаси).

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси тасдиқланган дастур, режа ва жадваллар асосида, шунингдек соҳавий хизматларнинг ҳамда ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи бошқа орган ва муассасалар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлар билан ўзаро келишуви асосида амалга оширилиши мумкин.

«Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонун талабларига кўра ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси чора-тадбирлари қуйидагиларни ўз ичига олади:

– ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурлари ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;
– аҳоли ўртасидаги ҳуқуқий тарғибот ўтказиш;
– ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш.

¹⁰⁹ Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 май куни қабул қилинган «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунини // URL: <http://www.lex.uz>.

Мусаев М.А. Ҳаётга қарши жиноятлар: назария ва амалий муаммолари. – Т., 2011. – Б. 66. ва бошқ.

Хуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа чора-тадбирларни ҳам ўз ичига олиши мумкин (Қонуннинг 23-моддаси).

Хуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурлари ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш. Хуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурлари Вазирлар Маҳкамаси томонидан ишлаб чиқилиб тасдиқланади ва ижрога йўналтирилади. Хуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ва муассасалар хуқуқбузарликлар профилактикасининг давлат дастурларини ишлаб чиқиш юзасидан Вазирлар Маҳкамасига таклиф ва тавсиялар киритиш ваколатига эга.

Айни пайтда, бир қатор давлат дастурлари қабул қилиниб, ижрога йўналтирилган. Ушбу дастурларда хуқуқбузарликлар профилактикасига доир чора-тадбирлар белгиланишига қарамасдан, уларни хуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастури деб эътироф этиб бўлмайди. Чунки дастурни қабул қилишдан кўзланган мақсад ва вазифалар айнан хуқуқбузарликлар профилактикасига йўналтирилган бўлишни тақозо этади. Аммо мантиқан олганда ҳар қандай давлат дастуридан ўрин олган профилактик чора-тадбирлар хуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси мазмунига эгаллигини истисно этмайди.

Мисол учун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль фармони билан тасдиқланган «2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини¹¹⁰ «Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили»да амалга оширишга оид Давлат дастури»нинг 104-бандидаги «Фаолиятни иш якунларининг комплекс таҳлили асосида режалаштириш ва ташкил этиш, бунда эътиборни, аввало, хуқуқни қўллаш амалиёти ва амалдаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш орқали тизимли хуқуқбузарликларнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш ҳамда бартараф этишга қаратиш» ҳамда 292-бандидаги «Нотинч оилалар фарзандлари, уюлмаган ёшлар, иш билан банд бўлмаган, «оммавий маданият» таъсирига тушиб қолган йигит-қизларнинг хатти-ҳаракатларини назоратга олишда уларнинг ота-оналарининг масъулиятини ошириш, кашандалик, алкогольли ичимликлар истеъмол қилиш ва бошқа иллатлар профилактикасига оид тадбирлар, семинарлар ўтказиш, буклет, плакат, кўргазмали қўлланмалар чоп

¹¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли фармони // URL: <http://www.lex.uz>

Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленумининг “Қасддан одам ўлдиришга доир ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 2004-йил 24-сентябрь13-сонли қарори

этиш, кўрсатув ва эшиттиришлар ташкил қилиш» бевосита ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир чора-тадбирлар ҳисобланади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир идоралараро дастурларга эса Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2833-сонли қарори билан фаолияти тартибга солинган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш, вояга етмаганлар ишлари, одам савдосига қарши курашиш ва коррупцияга қарши курашиш бўйича республика идоралараро комиссиялар томонидан ишлаб чиқиладиган, тасдиқланадиган ва ижрога йўналтириладиган комплекс дастурларни мисол тариқасида келтириб ўтиш мумкин¹¹¹.

Аҳоли ўртасидаги ҳуқуқий тарғибот. Маълумки, мамлакатимизда мустақиллик даврида ҳуқуқий тарғибот масаласига ҳукумат даражасида жиддий эътибор қаратилиб келинмоқда.

Ҳуқуқий тарғибот умумий тарғиботнинг бир йўналиши бўлиб, унда асосан аҳолининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, қонуний манфаатлари билан боғлиқ масалаларнинг мазмун ва моҳиятини аҳолига етказиш, шу асосда фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш мақсад қилиб қўйилади.

Сўнгги пайтларда ҳуқуқий адабиётларда «ҳуқуқий тарғибот» билан бирга, «қонунчилик тарғиботи» тушунчаси ҳам қўлланилмоқда. Шу ўринда, ушбу икки тушунча ўртасидаги ўзаро фарқли томонларга қисқача тўхталиш мақсадга мувофиқ.

«Ҳуқуқий тарғибот» тушунчаси «қонунчилик тарғиботи»га нисбатан кенгроқ тушунча бўлиб, кенг қамровли ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар доирасидаги масалаларни тарғиб қилишни назарда тутди. Масалан, «ҳуқуқий тарғибот»да муайян турдаги ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар, уларни содир этишнинг усул, шакл ва воситалари, виктимлик ҳолатлари, улардан ҳимояланиш чора-тадбирлари билан боғлиқ масалаларга урғу берилса, «қонунчилик тарғиботи» фақат қабул қилинган қонунлар ва қонуности ҳужжатларининг мазмуни ва моҳиятини ёритишга қаратилади. Эътиборли томони шундаки, ҳуқуқий тарғибот қонунчилик тарғиботини ўз ичига қамраб олса-да, бироқ ҳар қандай ҳуқуқий тарғибот қонунчилик тарғиботи ҳисобланмайди¹¹².

Қонунчилик тарғиботи ҳақида сўз юритилганида бир масалага алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади, яъни қонунчилик тарғиботи деганда, янги

¹¹¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 мртдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2833-сонли қарори // URL: <http://www.lex.uz>.

¹¹² Хўжақулов С.Б. Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти: Ўқув қўлланма / Масъул муҳаррир проф. И. Исмаилов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. – 148 б.

қабул қилинган қонунни ёки бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатни фақат маълумот тариқасида етказилишини тушунмаслик керак, балки унинг мазмун-моҳиятини аҳолига тўла-тўқис тушунтириб бериш назарда тутилади.

Ҳуқуқий тарғибот асосан қуйидаги уч йўналишда амалга оширилади:

Биринчи йўналишда амалга ошириладиган ҳуқуқий тарғибот ишларига ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар, уларнинг белгиланган шартлари, тартиби, қонун ва қонуности ҳужжатларнинг мазмун-моҳиятига бағишлаб аҳоли ўртасида маъруза, радиоэшиттиришлар қилиш, викторина, давра суҳбати, семинар-тренинг, учрашувлар ўтказиш кабиларни киритиш мумкин.

Иккинчи йўналишда ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар, уларнинг белгиланган шартлари, тартиби, қонун ва қонуности ҳужжатларнинг мазмун-моҳиятига бағишлаб мақолалар, китоб ва қўлланмалар (шу жумладан, электрон шаклда) ёзилади ва чоп этилади, шунингдек аҳолининг муайян қатламга мўлжалланган буклетлар тайёрланиб, тарқатиш каби ҳуқуқий тарғибот ишлари амалга оширилади.

Учинчи йўналиш, асосан, ҳуқуқий тарғибот аҳоли гавжум жойларда ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир плакатлар, эълонлар жойлаштириш, видео роликлар намойиш қилиш, кинофильмларнинг муайян эпизодларини акс эттириш, телевидениеда «Бир жиноят изидан», «Жиноят ва жазо» каби кўрсатувларни эфирга узатиш, плакатлар, кўргазмали эълонлар тайёрлаб, аҳоли кўп тўпланадиган ва гавжум бўлган жойларда, ички ишлар органларининг маъмурий бино (ТП)ларида осий кабилар орқали олиб борилади.

Ҳуқуқий тарғиботни амалга оширишда бир қатор талаблар мавжуд.

Профилактика инспекторлари ҳуқуқий тарғибот ишларида ички ишлар органларининг бошқа соҳавий хизматларини жалб этишлари ҳам мумкин¹¹³.

Жиноятларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда жиноятларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш қасддан одам ўлдириш жиноятлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ва муассасалар муайян шахсда ғайриижтимоий хулқ-атворнинг шаклланишига ёки муайян жиноятларнинг содир этилишига, шунингдек бир гуруҳ шахсларда ғайриижтимоий хулқ-атворнинг шаклланишига ёки алоҳида турдаги жиноятларнинг содир этилишига туртки берган сабабларни ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайдилар, уларни бартараф этиш юзасидан вазирликлар, қўмиталар, корхона, муассаса, ташкилот ҳамда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига тақдимномалар киритиб бордилар.

Афсуски, амалдаги қонун ҳужжатларида ҳуқуқбузарликлар ва жиноятларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-

¹¹³ Хўжақулов С.Б. Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти // Ўқув қўлланма. – Т., 2017. – Б. 26–35.

шароитларни бартараф этиш чорасини назарда тутувчи қонун нормаси фақатгина амалдаги Жиноят-процессуал кодекси (6-бўлим) ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексларда (196, 313-моддалар) ўз ифодасини топган.

Ўзга шахснинг қасддан ўлдирилишига сабаб бўлиш одам ўлдириш деб эътироф этилади. Содир этилган жиноятнинг барча ҳолатларини синчковлик билан, ҳар томонлама, тўла ва холисона текшириш лозимлиги тўғрисидаги қонун ҳисобланиб, уларга ҳар қандай ишни, талабларига қатъий риоя этиш шарт айниқса, қасддан одам ўлдиришга оид ишларни кўриб чиқишда қатъий амал қилиш лозим бўлади, чунки қонун айбни оғирлаштирувчи ҳолатларда бу жиноятни содир этган айбдорга нисбатан ўлим жазосини қўллашни назарда тутди.

Ишнинг тўғри ҳал этилиши учун муҳим ҳисобланса-да, бироқ олиб борилган тергов бир ёқлама ва тўлиқ бўлмаганлиги натижасида одам ўлдириш жиноятининг барча ҳолатлари аниқланмаган тақдирда, шунингдек, бу камчиликни суд мажлисида бартараф этишнинг иложи бўлмаган ҳолларда иш кўшимча терговга қайтарилиши керак. Қасддан одам ўлдириш жиноятининг объекти ўзга шахснинг ҳаёти ҳисобланади. Қонун ҳар қандай шахснинг ҳаётини, унинг ёши, жисмоний ҳолатидан қатъи назар, бир хилда ҳимоя этади. Шунинг учун ёшни ҳам, кексани ҳам, соғни ҳам, беморни ҳам ҳаётдан ҳуқуққа хилоф равишда маҳрум этиш одам ўлдириш деб эътироф этилади. Ўзбекистон Республикасида эвтаназия тақиқланади.

Инсон ҳаётининг бошланиши она қорнидан гўдак тана аъзосининг бир қисми чиқиши билан бошланади.

Она қорнида ҳомиланинг нобуд қилиниши қасддан одам ўлдириш жиноятини таркибини ташкил этмайди. Содир этилган жиноят, иш ҳолатларидан келиб чиқиб, жиний равишда ҳомила- тушириш (ЖКнинг 114-моддаси) ёки қасддан баданга оғир шикаст етказиш (ЖКнинг 104-моддаси) жинояти таркибини ташкил этади.

Қасддан одам ўлдириш жиноятининг объектив томони ўзга шахсни ҳуқуққа хилоф равишда ҳаётдан маҳрум қилишдан иборат бўлади. Одам ўлдириш ҳаракат билан ҳам, ҳаракатсизлик орқали ҳам содир этилиши мумкин. Одам ўлдириш усули жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди.

Одам ўлдириш – моддий таркибли жиноятдир. У инсон организмида қайта тикланмайдиган ўзгаришлар, яъни биологик ўлим бошланган пайтдан эътиборан тугалланган ҳисобланади.

Қасддан одам ўлдириш жинояти объектив томонининг зарурий белгиси айбдорнинг содир этган қилмиши (ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги) билан жабрланувчининг келиб чиққан ўлими ўртасида сабабий боғланиш мавжудлиги ҳисобланади.

Содир этилган қилмиш билан ўлим ўртасида сабабий боғланишнинг йўқлиги қасддан одам ўлдирганлик учун жиноий жавобгарликни бутунлай истисно этади, бу ҳол ҳаракатни бошқа модда билан квалификация қилинишига сабаб бўлиши мумкин, бунга жабрланувчи соғлиғига етказилган тегишли зарарнинг оғирлик даражаси мисол бўла олади.

Қасддан одам ўлдиришга суиқасд қилиш фақат тўғри қасд билан содир этилиши мумкин. Яъни: бунда айбдор ўз қилмиши-нинг ижтимоий хавfli хусусиятини англаган, жабрланувчининг ўлимига кўзи етган ва уни ўлдиришни истаган бўлади, бироқ ўлим айбдорнинг иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра (жабрланувчининг фаол қаршилиги, бошқа шахсларнинг аралашуви, жабрланувчига ўз вақтида тиббий ёрдам кўрсатганлик ва ҳоказо вазиятлар туфайли) келиб чиқмайди. Шу сабабли айбдор-нинг жабрланувчини ҳаётдан маҳрум этиш ниятида ҳаракат қил-ган-қилмаганлигини; ўлим юз беришини истаган-истамаганлиги-ни ва қандай ҳолатлар исталган натижа юз беришига тўсқинлик қилганлигини аниқлаш зарур. Одам ўлдириш жиноятини содир этувчи ҳаракатлар муқаррар равишда ҳуқуққа хилоф бўлиши лозим. Зарурий мудофаа (ЖК 37-моддаси) ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказиш (ЖК 39-моддаси), охирги зарурат (ЖК 38-моддаси), буйруқ ёки бошқа вазифани ижро этиш (ЖК 40-моддаси) пайтида қонун шартлари доирасида ўзга шахсни ҳаётдан маҳрум этиш жиноят ҳисобланмайди.

Қасддан одам ўлдириш жиноятининг субъектив томони айбнинг қасд шакли билан тавсифланади. Қасддан одам ўлдириш жинояти ҳам тўғри, ҳам эгри қасд билан содир этилиши мумкин. Қасддан одам ўлдириш жиноятини содир этаётганда айбдор жабрланувчини ҳаётдан маҳрум этиш қасди билан ҳаракат қилади, қилмишнинг ижтимоий хавfli оқибатларига кўзи етади, ўлим юз беришини истайди (тўғри қасд) ёки бунга онгли равишда йўл қўйиб беради. Судлар қасддан одам ўлдириш билан қасддан баданга оғир шикаст етказиш жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган (ЖК 104-моддаси 3-қисмининг “д” банди) ҳолатларни фарқлаши лозим. Улар ўртасидаги чегара айбланувчи қасдининг йўналиши, ўзининг ҳаракатлари оқибатига субъектив муносабати билан жабрланувчининг ўлими асосида ўтказилиши лозим.

Айбдор қасддан одам ўлдиришда ўлимнинг келиб чиқишига тўғри қасд билан ҳаракат қилади, қасддан баданга оғир шикаст етказиш натижасида жабрланувчининг ўлими келиб чиққанда эса, ўлимга нисбатан айб эҳтиётсизлик шаклида намоён бўлади.

Айбдорнинг қасди нимага қаратилганлиги тўғрисидаги масалани ҳал этишда қилмишнинг барча ҳолатлари мажмуидан келиб чиқилиши, хусусан, жиноятни содир этиш усули ва қуроли, тан жароҳатлари сони, хусусияти ва ўрни (масалан, одам ҳаёти учун муҳим аъзоларнинг жароҳатланганлиги),

Бироқ, «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонун талаблари хуқуқбузарлик ва жиноятларга қарши курашувчи, унинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаб, бартараф этилишини таъминловчи хуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ҳам ўз фаолияти жараёнида аниқланган хуқуқбузарликка оид статистик ҳамда бошқа маълумотлар таҳлиliga асосланиб, муайян вазирлик ёки қўмита ва унинг қўйи тузилмалари даражасида хуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритишлари мумкинлигини тақозо этади. Масалан, Республика Бош прокурори ИИБга, вилоят прокурорлари вилоят ИИБга тақдимнома киритиши мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, ушбу мазмундаги тақдимномаларни қўйидагича гуруҳлаш мумкин:

- прокурор томонидан киритиладиган тақдимномалар;
- хуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи бошқа субъектлар томонидан киритиладиган тақдимномалар;
- хуқуқбузарлик ишини юритувчи мансабдор шахслар томонидан киритиладиган тақдимномалар.

Юқорида келтириб ўтилганларга асослансак, хуқуқбузарликларнинг яқка тартибдаги профилактикаси хуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ва муассасалар томонидан ғайриижтимоий хулқ-атворга эга, жиноят содир этишга мойил бўлган ва ҳиноят содир этган шахсларнинг ҳисобини юритиш, тарбиявий таъсир кўрсатиш орқали уларни ахлоқан тузатиш, уларда ижтимоий ҳаётга мос хулқ-атвор ва турмуш тарзини шакллантириш ҳамда назорат қилиш мақсадида амалга оширилади.

Биз «Адолат — қонун устуворлигида» деган тамойил асосида жамиятимизда қонунга ҳурмат, хуқуқбузарлик ҳолатларига мурасасизлик хиссини кучайтиришга қаратилган ишларимизни жадал давом эттирамиз. Бу борада хуқуқбузарлик ҳолатларининг олдини олишга алоҳида эътибор қаратилади. Бунинг учун аввало маҳалла имқониятларидан кенг фойдаланиш, профилактика инспекторларининг иш самараси ва масъулиятини ошириш, улар учун муносиб хизмат ва турмуш шароитини яратиб бериш чораларини кўришимиз дарқор. »¹¹⁴.

Бугунги кунда қасддан одам ўлдириш жиноятларга қарши курашиш фаолиятида ахборот-коммуникация технологиялари кенг татбиқ қилинмоқда. Жумладан, Тошкентда “хавфсиз шаҳар”, Самарқанд, Бухоро, Хива ва Шаҳрисабз шаҳарларида “хавфсиз туризм”, Паркент туманида “хавфсиз дам олиш” концептуал лойиҳалари жорий этилмоқда. Мамлакатимизда савдо-сотик,

¹¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “ Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – Юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигини гарови “ // ТОШКЕНТ «ЎЗБЕКИСТОН»-2018 .

маданий ҳордиқ чиқариш ва бошқа жамоат жойлари, таълим муассасаларида жами 177 мингдан ортиқ видеокузатув мосламалари ўрнатилиши натижасида кўплаб оғир ва ўта оғир жиноятларни фош этишга эришилди. Маълумки, ҳар бир маҳаллани жиноятчиликдан холи ҳудудга айлантириш, бу борада бефарқлик, лоқайдлик ҳолатларига барҳам бериш жамиятда тинч ва осойишта ҳаётни таъминлашнинг асосий шартларидан биридир. Бу борада ҳар бир фуқаро онгида “Менинг маҳалламда жиноят содир бўлмаслиги керак” деган туйғуни шакллантириш ғоят муҳим аҳамиятга эга. Давлатимиз раҳбари томонидан ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос хусусиятидан келиб чиққан ҳолда, туманлар кесимида жиноятларнинг олдини олиш борасида алоҳида чора-тадбирларни ўз ичига олган “Йўл харитаси”ни ишлаб чиқиш юзасидан амалий ишлар олиб борилмоқда.

“Жиноий-ҳуқуқий статистика тизимини тубдан такомиллаштириш ва жиноятларни тизимли таҳлил қилиш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Президент Фармониға мувофиқ, 2018 йил 1 декабрдан жиноятлар, уларни содир этган шахслар ва жиноят ишларининг ягона ҳисоби Бош прокуратура томонидан юритилиши бошланди. “Электрон жиноий-ҳуқуқий статистика” ягона ахборот тизими жорий этилди. Мазкур тизимда электрон статистик карточкалар орқали жиноят ишлари, терговга қадар текширув материаллари, суд муҳокамалари, суд қарорлари ижроси натижалари, айбланувчи ва жабрланувчилар бўйича маълумотлар киритиб борилмоқда. Шунингдек эндиликда жиноят ишлари ҳамда терговга қадар текширув материалларига тартиб рақами Ягона ахборот тизимиға тегишли статистик маълумотлар киритилгандагина берилади. Фармон билан Бош прокуратура тузилмасида Жиноий-ҳуқуқий статистика бошқармаси ва Жиноятларнинг содир этилиши сабабларини тизимли таҳлил қилиш ва ўрганиш маркази ташкил этилди. Бундан ташқари, Тошкент шаҳар Шайхонтоҳур туманида, 2019 йил 1 февралдан Тошкент шаҳрининг бошқа туманларида жамоатчилик асосида фаолият юритадиган, жиноят содир этилишининг сабабларини тизимли таҳлил қиладиган эксперт-таҳлил гуруҳлари тажриба сифатида жорий этилди. Ички ишлар вазирлиги тузилмасида эса 2018 йил 1 декабрдан Ахборот маркази ва унинг ҳудудий бўлинмалари тугатилди. Унинг ўрнида Тезкор-маълумотлар бошқармаси ташкил этилди. Ушбу бошқарманинг ходимларига лавозим маошининг 30 фоизи миқдорида ойлик устама тўланади. Ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитларини бартараф этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалға ошириш механизми ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятининг негизини ташкил этади.

Қасддан одам ўлдириш жиноятларнинг виктимологик профилактикасини ташкил этиш тартиби ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг мавжуд турлари, усул ва шакллари доирасида ишлаб чиқилади ва амалға оширилади. Бироқ, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонун қабул қилинишиға

қадар юридик адабиётлар ва манбаларда ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг турлари ҳақида турлича қараш ва фикрлар илгари сурилиб, аниқ бир тўхтам мавжуд эмас эди. Қасддан одам ўлдириш жиноятини содир этаётганда айбдорнинг қасди эгри қасд ҳисобланишида у жабрланувчини ҳаётдан маҳрум этиш қасди билан ҳаракат қилади, қилмишининг ижтимоий хавfli оқибатларига кўзи етади, бироқ, бунга онгли равишда йўл қўяди. Онгли равишда йўл қўйиш – айбдор ўзининг қилмиши натижасида жабрланувчининг ўлими келиб чиқиши мумкинлигини қабул қилишга тайёр эканлигини англатади¹.

Шу билан бирга, қасддан одам ўлдириш жиноятини жабрланув-чининг ўлимига сабаб бўлган қасддан баданга оғир шикаст етказиш жиноятдан фарқлаш лозим. Унда айбдорнинг қасди нимага қаратилганлигини, унинг ўз ҳаракатлари оқибати, яъни жабрланув-чининг ўлимига нисбатан субъектив муносабатини инобатга олиш даркор. Қасддан одам ўлдириш жиноятини содир этаётганда айбдор шахсни ҳаётдан маҳрум қилиш ниятида ҳаракат қилади, баданга оғир шикаст етказиш шахснинг ўлимига сабаб бўлган ҳолларда эса, ўлимга нисбатан унинг айби эҳтиётсизлик шаклида ифодаланади. Шу сабабли, айбдорнинг жабрланувчини ҳаётдан маҳрум этиш ниятида ҳаракат қилган-қилмаганлигини, ўлим юз беришини истаган-истамаганлигини ва қандай ҳолатлар исталган натижа юз беришига тўсқинлик қилганлигини аниқлаш зарур.

Қасддан одам ўлдириш жиноятининг *субъекти* унинг (ЖК 97- м.) биринчи қисмида 14 ёш ва иккинчи қисмида 13 ёшга тўлган ҳар қандай жисмоний шахслар бўлиши мумкин.

Агар қилмишда Жиноят кодекси 97-моддасининг иккинчи қисмида кўрсатиб ўтилган квалификация белгилари, шунингдек, Жиноят кодексининг 98–101-моддаларида назарда тутилган жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар мавжуд бўлмаса, қилмиш Жиноят кодекси 97-моддасининг биринчи қисми бўйича квалификация қилинади.

Гарчи юқорида келтирилган қонун ҳужжатларида қасддан одам ўлдириш жиноятнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларнинг аниқланиши ва бартараф этилишига доир ҳуқуқий тартиб белгиланган бўлсада, ушбу йўналишдаги ишларни етарлича деб баҳолаб бўлмайди. Мазкур ҳолатни бевосита Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ҳам ўзларининг 2017 йил 14 мартдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2833-сонли қарорида

«... ҳуқуқбузарликларнинг тизимли равишда содир этилишига доир сабаб ва шарт-шароитларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш самарадорлиги мавжуд эмаслиги кутилаётган натижаларни бермаяпти» мазмунидаги танқидий фикрни билдириб ўтди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Ички ишлар органларининг профилактик фаолиятини бошқариш: Дарслик / Б.А. Матлюбов, Ў.Х. Мухамедов, А.С.Турсунов, З.А.Амиров, Б.Ф.Алимов. Масъул муҳаррир Б.А. Матлюбов – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2018. – 295 б.

2. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси: Дарслик./Б.А.Матлюбов, А.С.Турсунов, С.Б.Хўжақулов ва бошқ.-Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2020.-294 б.

3. Ички ишлар органлари профилактик фаолияти: Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти мутахассислиги учун: Маърузалар курси / А.С. Турсунов, И. Исмаилов, И.Ю. Фозилов, Б.Ф. Алимов, З.А. Амиров, С.Б. Хўжақулов, Қ.А. Саитқулов, Ш.Р. Ғофуров; Масъул муҳаррир Б. А. Матлюбов – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2018. – 489 б.

4. Профилактика инспекторларининг маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни юритиш фаолияти: Маърузалар курси / А.С. Турсунов, Қ.А. Саитқулов ва бошқ.. Масъул муҳаррир Б.А. Матлюбов.– Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2018. – 125 б.

5. Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунига илмий-амалий шарҳ: Қонунга илмий-амалий шарҳ / Муаллифлар жамоаси. Масъул муҳаррир Б.А. Матлюбов. Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2018. Б. 158.

6. Ўзбекистон Республикасининг «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги қонунига илмий-амалий шарҳ / Б.А. Матлюбовнинг умумий таҳрири остида. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2018. –133 б.

7. А.С.Турсунов, Ш.А.Ғаниев, А.Ш.Муродов, С.Қ.Валиев, А.Д.Эрназаров, А.Ҳ.Муҳиддинов. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда жамоат тартибига тажовуз қиладиган айрим турдаги маъмурий ҳуқуқбузарликлар бўйича расмийлаштириладиган маъмурий процессуал ҳужжатлар намуналари: Ўқув-услубий қўлланма / Масъул муҳаррир: Б.А.Матлюбов. – Т., Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2019. □ 145 б.

8. А.С.Турсунов, Ш.А.Ғаниев, Ф.А.Примов, Х.Д.Сарабеков Х.Э. Ахмедов, Ж.Т.Рўзиев. Профилактика инспекторлари томонидан маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишда расмийлаштириладиган процессуал ҳужжатлар намуналари: Ўқув-услубий қўлланма / Масъул муҳаррир: Б.А.Матлюбов. – Т., Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2019. 99 б.

9. А.С. Турсунов, Б.Ф. Алимов, Қ.А. Саитқулов. Ички ишлар органларида юритиладиган профилактик ҳисоб ҳужжатлари намуналари тўплами: Ўқув-услубий қўлланма. – Т.:Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2019. 64 б.

10. Профилактика инспекторлари томонидан алоҳида тоифадаги шахслар бўйича расмийлаштириладиган ҳужжатлар намуналари. Ўқув-услубий қўлланма / А.С.Турсунов, Ш.А.Ғаниев, С.Б.Хўжақулов ва бошқ. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2019. – 66 б.

11. Турсунов А.С. Муродов А.Ш. ва бошқ. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир муносабатларни тартибга солувчи қарорлари тўплами. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2020. – 192 б.;